

Interactionism. Perspective and Method. Berkeley: University of California Press, 1969.

19. Бауман Зигмунт. Текущая современность [Текст] / З. Бауман; пер. с англ. Ю. В. Асочакова. – СПб. [и др.] : ПИТЕР, 2008. – 238 с.

20. Гуссерль Эдмунд. Картезианские размышления [Текст] / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Д. В. Скляднева. – СПб.: Наука : Ювента, 1998. – 316 с.

21. Гуссерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія. Вступ до феноменологічної філософії // Філософська думка. – 2002. – № 3. – С. 134-149.

Новосад Крістіна Ярославівна – асистент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

УДК 314.74

НОВІ СОЦІАЛЬНІ РИЗИКИ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано процес перетворення традиційних соціальних ризиків трудових мігрантів у нові форми. Мета статті – окреслити основні риси нових соціальних ризиків міжнародних трудових мігрантів. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: розглянути концептуальні моделі дослідження ризиків, визначити специфіку дослідження соціальних ризиків трудових мігрантів, окреслити сфери проявів нових соціальних ризиків, що загрожують міжнародним трудовим мігрантам. Робиться наголос на те, що в умовах становлення постіндустріального суспільства традиційне ототожнення соціальних ризиків із нормативно-правовою закріпленістю соціально-значимих обставин поступається новому розумінню. Доведено, що нові соціальні ризики стали викликом для держави загального добробуту, оскільки раніше вони або не були розпізнані, або не були достатньо поширені, або перебували поза межами компетенції держави.

Зроблено висновок про те, що соціальні ризики привнесені в повсякденне життя мігрантів їх власною діяльністю. Апріорною причиною соціальних ризиків виступає релевантність знання. Складності унаочнення та ідентифікації соціальних ризиків спричиняє ілюзію їх відсутності або редукацію соціальних ризиків до компенсації можливих втрат. Традиційний підхід, ототожнюючи соціальні ризики із нормативно-правовою закріпленістю соціально-значимих обставин, знімає проблему унаочнення та ідентифікації соціальних ризиків. Механізм компенсації спромує інституціоналізацію соціальних ризиків, але стає перешкодою до їх подальшого вивчення та управління.

Поруч із традиційним розумінням соціальних ризиків формується сучасна форма їх ідентифікації, яка враховує реалії постіндустріального суспільства. Нові соціальні ризики стали викликом для держави добробуту, оскільки раніше вони або не були розпізнані, або не були достатньо поширені, або перебували поза межами компетенції держави. В умовах високої міграційної мобільності соціальна держава стає джерелом соціального відчуження. Слідуючи логіці економічної рентабельності, вона вводить у політику національно-етнічні відмінності, урізає права і привілеї, етнізує проблему справедливості. Нові соціальні ризики проявляють себе найбільше там, де соціальна держава має найменший правовий захист, насамперед у вирішенні проблем соціального виключення та міжнародного тероризму.

Подальшого дослідження потребують ризики міжкультурних комунікації трудових мігрантів

та громадян приймаючих країн, яке стало центральним питанням у розвинутих державах загального добробуту. У питання міжетнічних та расових конфліктів каналізується невирішеність всіх інших соціальних ризиків та загроз трудових мігрантів. **Ключові слова:** соціальні ризики, міжнародна трудова міграція, нові виклики для держави загального добробуту.

НОВЫЕ СОЦИАЛЬНЫЕ РИСКИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ

В статье проанализирован процесс преобразования традиционных социальных рисков трудовых мигрантов в новые формы. В условиях становления постиндустриального общества традиционное отождествление социальных рисков с нормативно-правовой закрепленностью социально-значимых обстоятельств уступает место их новому пониманию. Доказано, что новые социальные риски стали вызовом для государства общего благосостояния, так как ранее они либо не были распознаны, или не были достаточно распространены, или находились вне компетенции государства.

Ключевые слова: социальные риски, международная трудовая миграция, новые вызовы для государства общего благосостояния

NEW SOCIAL RISKS OF THE INTERNATIONAL LABOR MIGRATION

The article analyzes the process of converting traditional social risks of migrant workers into new forms. In the establishment of post-industrial societies traditional social risks identification of regulatory zakriplenisty socially significant circumstances yields new understanding. It is proved that the new social risks have become a challenge for the welfare state, as previously they were either not recognized or not sufficiently widespread or were outside the jurisdiction of the state.

Keywords: social risks, international labor migration, new challenges for the welfare state.

Актуальність дослідження зумовлена запитом зі сторони практиків із регулювання міграційного руху населення в межах України та за її межами. Збільшення інтенсивності та масштабів міжнародної трудової міграції останніх років актуалізує більш глибоке вивчення становища людей у сфері зайнятості, яке пов'язано з виїздом за кордон. Міжнародні міграційні процеси стали не тільки важливим чинником взаємозбагачення культур, але й фактором експорту різного роду небезпек та ризиків. Залучення України у міжнародний обмін трудовими ресурсами визначається її особливим географічним положенням та активним постачанням робочої сили в інші країни світу. Дослідження соціальних ризиків міжнародних трудових мігрантів набуває для України статусу найважливого інструменту забезпечення державної безпеки.

Методологія дослідження теоретичних та практичних аспектів міжнародних трудових міграцій набули розвитку в наукових працях Е. Берджес, Дж. Беккера, Е. Валерстайна, Ф. Дювеля, Е. Дюркгейма, Ф. Знанецького, В. Зомбарта, Р. МакКензі, Д. Массея, Р. Парка, І. Прибиткової, Л. Рибаківського, П. Сорокіна, Е. Тайлора, У. Томаса, Ф. Хьюго. Різні аспекти дослідження трудових міграцій нашли відображення в працях І. Гнибіденко, М. Денисенко, М. Долішнього, В. Євтуха, М. Козоріз, Е. Лібанової, І. Майданік, О. Малиновської, А. Мокія, В. Ніколаєвського, В. Переведенцева, Я. Петрова, С. Пирожкова, Н. Победи, О. Позняк, М. Романюка, С. Чеховича, М. Чумало, М. Шульги, О. Хомри, Т. Юдіної та інших. Розвитку теорії ризиків присвячені праці У. Бека, Н. Лумана, А. Шюца, М. Дугласа, А. Вільдавські, О. Яницького. Соціальні ризики стали предметом дослідження Л. Забеліна, **Н. Мешавкіної**, В. Надраги, Д. Станко, В. Радіонової - Водяницької. Дослідження нових соціальних ризиків містять праці П. Тейлор-Губі, Г. Еспін - Андерсен, Дж. Бонолі, П. Розанваллон, **І. Кірнос**, О. Осієнко.

Мета статті – окреслити основні риси нових соціальних ризиків міжнародних трудових мігрантів. Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: розглянути концептуальні моделі дослідження ризиків, визначити специфіку дослідження соціальних ризиків трудових мігрантів, окреслити сфери проявів нових соціальних ризиків, що загрожують міжнародним трудовим мігрантам.

Поняття ризику є предметом широкого наукового дискурсу. Ризик вивчається різними науковими дисциплінами на різних рівнях аналізу. Проте концептуалізація поняття ризику не набула достатнього погодження в соціологічній рефлексії. Згідно дослідженням Н. О. Яницького, концептуалізація ризику відбувається в межах двох великих напрямків: «реалістичного» та «соціокультурного». Головна проблема традиційної концептуалізації поняття ризику є відкидання його залежності від соціальних факторів або визнання їх в якості залежних від зовнішніх небезпек. Невизначеність цього питання стала підґрунтям для формування соціокультурних підходів концептуалізації ризиків: «культурно-символічному» (М. Дуглас, А. Вільдавські), теорії «суспільства ризику» (У. Бек, Е. Гідденс) та «калькулятивної раціональності» (М. Фуко). Проте, лише культурно-символічний підхід фокусує увагу на проблемах діалогу «Я» та «Іншого» і може бути корисним для дослідження ризиків міжкультурного діалогу мігрантів. У межах теорії «суспільства ризику» було проголошено кінець «Іншого» в силу «принципової неможливості дистанціювання від ризиків у сучасному світі». Із цього положення логічно випливає інший, методологічно важливий висновок: «Не «людина і ризик» або «суспільство і ризик», а суспільство ризиків, інакше кажучи, розуміння виробництво ризиків як іманентно притаманних будь-якому суспільному виробництву» [1, с.6]. Формується уявлення про втрату перспектив культурного діалогу в умовах суспільства ризиків.

Ульріх Бек, із одного боку, стверджує про «кінець Іншого», як про закінчення часу для можливості, традиційного дистанціювання один від одного. Із другого боку, він вважає, що на шляху до другого модерну нас чекає крайня форма індивідуалізації, що породжує внутрішні ризики та небезпеки. «Закінчується час, коли всі страждання, всі біди і насильства, які люди завдавали один одному, обрушувалися досі на «інших» євреїв, чорних, жінок, політичних іммігрантів, дисидентів, комуністів і т. п. З одного боку, існували загородження, табори, міські квартали, військові блоки, з іншого – власні чотири стіни – реальні або символічні кордони, за якими могли сховатися ті, кого, здавалося б, не торкнулася біда. Усе це є, як і раніше – і всього цього після Чорнобиля вже немає» [2, с.5]. Кордоні більше не рятують від загроз глобальної небезпеки, але це не торкається ризиків, які обумовлені наданням людині можливість самому приймати рішення. Невідворотність глобальних загроз, зокрема надмірної міжнародної міграції, не заперечує можливості штучних перешкод та свідомого ризику.

Принципово інакше оцінює шлях до інформаційного суспільства як до «суспільства ризику» Ніклас Луман. По-перше, він оцінює численні розмови про інформаційне суспільство як «раціонально не обґрунтовану ейфорію». Це впливає з того факту, що інформація – є продуктом, який швидко розпадається та зникає при актуалізації. Відповідно до цього, «інформаційним» можна назвати суспільство, яке в силу спочатку важко пояснюваних причин вважає за необхідне безперервно себе приголомшувати». Прямо протилежне, за думкою Н. Лумана, можна сказати про «суспільство ризику». Вивчаючи його, ми допускаємо, що наше майбутнє залежить від рішень, прийнятих зараз. Але ухвалення рішення про майбутнє без точного знання про нього, «може, наприклад, посилювати тенденцію до політизації всіх питань ризику, посилюючи свого роду захисну політику (замість простої політики розподілу)» [3, с.241-242]. Політика захисту створюватиме додаткові перешкоди міжнародними мігрантам. Ці перешкоди можуть як штучно привносяться в суспільне життя, так й бути іманентними «суспільству ризиків».

Соціальні ризики привнесені в повсякденне життя мігрантів їх власною діяльністю. Априорною причиною соціальних ризиків виступає спосіб організації знання. Принцип організації знання – це його релевантність для дій в існуючій ситуації. Згідно з ідеями феноменологічної соціології, будь-яке розуміння спрямоване тільки на те, що має значення для

дії. У феноменологічній соціології інтенціональність соціальної дії є вибірковою активністю розуму. Уся система релевантності базується на переживанні смерті або страху смерті. Альфред Шюц запропонував називати це базисне переживання «фундаментальною тривогою». За його поглядами, «з фундаментальної тривоги випливає безліч взаємопов'язаних систем надій і побоювань, потреб і задовольень, шансів і ризиків, які спонукають людину в природній установці намагатися опанувати світом, долати перешкоди, будувати проекти і здійснювати їх» [4, с.422]. Завдяки тому, що шанси і ризики являються залежними змінними від базисного переживання, їх суб'єктивний статус не викликає заперечень.

Соціальні ризики, які впливають з особливостей системи знань, істотно відрізняється від традиційного розуміння соціальних ризиків міжнародних трудових мігрантів. Згідно результатів дослідження науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, «більшість українських та російських дослідників визначають соціальні ризики лише у сфері трудової діяльності, акцентуючи увагу на доходах людини» [5, с.23]. Соціальний ризик визначається як ймовірність настання матеріальної незабезпеченості працівників. Друга частина визначення указує на чинники соціальних ризиків: унаслідок непрацездатності, втрати заробітку, у зв'язку із додатковими видатками (утримання дітей або інвалідів), витратами щодо задоволення додаткових потреб у медичних та соціальних послугах.

Визначення соціального ризику як системи негараздів і небезпек при безробітті, підвищеній захворюваності, смерті, інвалідності, передчасному старінні, нещасних випадках на виробництві, професійних захворюваннях було сформульовано Л. В. Забеліним ще 1924 році [6]. Міжнародна організація праці також спирається на поняття соціального ризику, що включає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить; повну втрату здатності заробляти або її часткову втрату понад встановленого ступеня, коли вона може набути постійного характеру, або відповідну втрату функціональної повноцінності, та втрату засобів до існування вдовою або дитиною внаслідок смерті годувальника; у випадку вдови право на допомогу може обумовлюватися її визнанням згідно з національним законодавством нездатною утримувати себе самостійно [7]. Отже, традиційно соціальні ризики ототожнюються з «нормативно-правовою закріпленістю у міжнародному та національних законодавствах» та як «визнана суспільством соціально значима обставина об'єктивного характеру» [8, с.78]. Ототожнення соціальних ризиків із нормативно-правовою закріпленістю соціально-значимих обставин знімають проблему унаочнення та ідентифікації соціальних ризиків.

В умовах переходу до постіндустріального суспільства почав формуватися напрямок вивчення «нових соціальних ризиків». «Постіндустріальний уклад привів до появи нових професій і форм зайнятості, викликавши конфлікт між некомпетентністю і професіоналізмом» [9, с.90]. Нові соціальні ризики стали закономірним результатом переорієнтація економіки від товаровиробництва до сервісу та зростання нестабільності на ринках праці. Відбувається реорганізація культурної сфери шляхом збільшення інформатизації всіх сфер суспільного життя та орієнтація на пріоритети інтелектуалізму. В умовах додаткової плинності нормативно-правова закріпленість соціальних ризиків перетворюється в анахронізм і заважає їх попередженню та запобіганню.

Питання нових соціальних ризиків («new social risks») вперше було поставлено для наукового обговорення П. Тейлор-Губі [10], Г. Еспін-Андерсен [11], Дж. Бонолі [12], П. Розанваллон [13]. Соціальною базою для обговорення нових соціальних ризиків стали проблеми розбудови в розвинутих країнах ЄС держав загального добробуту («the welfare state») або «ліберальної держави добробуту». Згідно Г. Еспін-Андерсену, державу добробуту відрізняє низький рівень декомодифікації, а для С. Лейбфріда аналогом моделі держави добробуту виступає англосаксонська (резидуальна) модель. Ф. Кастлс та Д. Мітчелл базовою ознакою держави добробуту вважають низькі соціальні видатки та неприйнятність застосування інструментів вирівнювання у соціальній політиці. Дж. Бонолі в якості головного критерію держави загального

добробуту відносить низьку питому вагу соціальних видатків. Але спільною рисою загальною держави добробуту частіше визнають те, що «соціальні ризики компенсуються повною мірою для груп, які беруть участь у виробництві, інші стають залежними від соціальної допомоги» [14, с.46].

Головною метою держави загального добробуту є забезпечення надання низки соціальних послуг, які в умовах переходу до постіндустріального суспільства стали проблематичними. Проблеми надання соціальних послуг у нових умовах затонули низку політичних питань, зокрема питання соціальної справедливості існуючого суспільного та економічного устрою держави. В цих умовах надмірна міжнародна міграція стала для розвинутих країн системним викликом. Без відповіді на питання про суміщення соціальної справедливості та міжнародної міграції під питанням залишається ідея розбудови держав загального добробуту.

Фундатор концепції нових соціальних ризиків у державах загального добробуту, Пітер Тейлор-Губі, визначає нові соціальні ризики як такі, з якими люди стикаються в процесі переходу до постіндустріального суспільства. Найбільш важливе значення для переходу до нових соціальних ризиків мають чотири сучасні соціально-економічні процеси. По-перше, це «прагнення передати низькокваліфіковану роботу в країни, де рівень оплати праці нижче». Технічні розробки в області виробництва, які скорочують частку некваліфікованих робочих місць, є міцним фактором зростання масштабів міжнародної конкуренції та міжнародної трудової міграції. Це, за думкою П. Тейлор-Губі, може «посилити зв'язок між освітою та зайнятістю», що, у свою чергу, буде впливати «на ризик соціальної ізоляції серед осіб з низьким рівнем освіти». Аналіз дослідження європейських домогосподарств (European Household Panel Study) показав, що «ризик опинитися в довгостроковій бідності майже в п'ять разів вище серед тих, хто має мінімальний рівень освіти порівняно з тими, хто відвідували університети» [10, с. 3-4].

Другим глобальним процесом, що впливає на нові соціальні ризики – це збільшення економічної активності жінок на фоні падіння економічної активності чоловіків. Отже, нові соціальні ризики для розвинутих країн набули більшої актуальності, ніж для тих, що розвиваються та є постачальниками трудових мігрантів.

Третім процесом, що впливає на нові соціальні ризики, є збільшення в абсолютних і відносних числах літніх людей. Це має наслідки для соціальної допомоги, для вартості державних пенсій та послуг в галузі охорони здоров'я. Старіння населення розвинутих країн генерує попит на надання оплачуваних послуг по догляду за літніми людьми, тому що працюючі члени сім'ї не здатні піклуватися про літніх утриманців від 16 до 22 годин на добу. Цю нову нішу в економіці послуг активно займають трудові мігранти з менш розвинутих країн. Послуга мігрантів з піклування про літніх утриманців вимагає максимального скорочення дистанцій із громадянами приймаючої країни або спільного проживання. Це створює цілу низку додаткових ризиків, запобігти яких вкрай проблематично.

До четвертого процесу, що впливає на нові соціальні ризики, П. Тейлор-Губі відніс розширення приватних послуг в рамках забезпечення загального пакету суспільства добробуту. Він породжує нові соціальні ризики в силу того, що громадяни-споживачі залишаються незадовільними вибором, але коли регулювання стандартів в приватному секторі надання послуг залишається неефективними. Це торкається не тільки ризиків піклування трудових мігрантів про людей похилого віку, але й ризиків неотримання пенсійного забезпечення з приватних пенсійних фондів. Зрушення соціальних послуг в бік приватного сектору відбувається, насамперед, у напрямку соціального захисту найбільш незахищених прошарків населення. Віддаючи соціальні послуги приватним підприємствам, держава подвоює соціальні ризики найбільш незахищених верств населення.

За Г. Еспін-Андерсеном, соціальні ризики відповідають різним моделям політичних режимів. При феодалізмі роботодавець несе повну відповідальність за соціальне забезпечення своїх працівників і членів їх сімей. У корпоративної моделі братські асоціації піклуватися про

непрацевдатних працівників і членів їх сімей. В етатистській моделі надважливим елементом є держава. Вона піклується про своїх громадян, але межа між правом і обов'язком на роботу в етатистській моделі буває часто розмита. Нові соціальні ризики виявляють нездатність всіх моделей до ефективного соціального захисту. Г. Еспін-Андерсеном пропонує розподіляти нові соціальні ризики між державою, сім'єю (домогосподарством) і ринком. Тоді індивідуальна незалежність забезпечується родинним домогосподарством, держава буде втручатися в приватне життя громадян тільки тоді, коли потенціал сім'ї вичерпані [82]. Така модель передбачає існування міцної традиційної сім'ї, що в умовах постіндустріального суспільства дуже проблематично. Міжнародні трудові мігранти, що знаходяться у відриві від свого домогосподарства, повністю «забуті» конструкторами цієї моделі практично повністю позбавлені соціального захисту.

Ознайомлення з працями розробників різних моделей держави загального добробуту показало, що вони орієнтовані на задоволення «старих соціальних ризиків», які виникають перед населенням під час стандартного життєвого циклу виробництва – пенсій, послуг охорони здоров'я, хвороби, надання інвалідності та інші. Міжнародні трудові мігранти, які знаходяться за межами стандартного циклу виробництва гостріше відчують потребу нового погляду на поняття соціальних ризиків. Нові ризики проявляють себе найбільше там, де держава має найменший правовий захист, насамперед у вирішенні проблем соціального виключення або міжнародного тероризму. Як свідчать дослідження українських вчених, у сучасних суспільствах національна держава залишається єдиною соціальною системою, яка зацікавлена у «виробництві» національних відмінностей. Це пов'язано з тим, що доступ іноземців до системи охорони здоров'я та освіти ставить питання правомірності використання мігрантами соціальних благ або як засіб обмеження державного суверенітету. Все частіше соціальна держава стає не «миротворцем», а джерелом соціального відчуження.

Висновки. Соціальні ризики привнесені в повсякденне життя мігрантів їх власною діяльністю. Априорною причиною соціальних ризиків виступає релевантність знання. Складності унаочнення та ідентифікації соціальних ризиків спричиняє ілюзію їх відсутності або редукцію соціальних ризиків до компенсації можливих втрат. Традиційний підхід, ототожнюючи соціальні ризики із нормативно-правовою закріпленістю соціально-значимих обставин, знімає проблему унаочнення та ідентифікації соціальних ризиків. Механізм компенсації спрощує інституціоналізацію соціальних ризиків, але стає перешкодою до їх подальшого вивчення та управління.

Поруч із традиційним розумінням соціальних ризиків формується сучасна форма їх ідентифікації, яка враховує реалії постіндустріального суспільства. Нові соціальні ризики стали викликом для держави добробуту, оскільки раніше вони або не були розпізнані, або не були достатньо поширені, або перебували поза межами компетенції держави. В умовах високої міграційної мобільності соціальна держава стає джерелом соціального відчуження. Слідуючи логіці економічної рентабельності, вона вводить у політику національно-етнічні відмінності, урізає права і привілеї, етнізує проблему справедливості. Нові соціальні ризики проявляють себе найбільше там, де соціальна держава має найменший правовий захист, насамперед у вирішенні проблем соціального виключення та міжнародного тероризму.

Подальшого дослідження потребують ризики міжкультурних комунікації трудових мігрантів та громадян приймаючих країн, яке стало центральним питанням у розвинутих державах загального добробуту. У питання міжетнічних та расових конфліктів каналізується невирішеність всіх інших соціальних ризиків та загроз трудових мігрантів. Прояви ксенофобії та дискримінації за етнічною ознакою, хибні ідентифікації та безпідставні звинувачення трудових мігрантів в прихильності до цінностей фундаменталізму унеможливають міжкультурний діалог із мешканцями приймаючих країн. Якщо ціною сучасної свободи стала небезпека, то ціною соціального ризику є інтолерантність. В процесі перетворення іншого в чужого у його крайній формі, формі Ворога, задіяні всі співучасники діалогу. Врятувати діалог від соціального конструювання ворожості спроможна лише міжкультурна компетентність як трудових мігрантів, так і громадян приймаючої

країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Яницкий О. Н. Социология риска: ключевые идеи / О. Н. Яницкий // Мир России. 2003. № 1. – С.3-35.
2. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек; пер. с нем. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
3. Луман Н. Самоописания / Н. Луман; пер. с нем. А. Ановский, Б. Скуратов, К. Тимофеева. М.: Издательство "Логос", ИТДГК "Гнозис", 2009. – 320с.
4. Шюц А. Избранное: Мир, светящийся смыслом / А. Шюц; пер. с нем. и англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 1056 с.
5. Людський розвиток в Україні: мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. – 496 с.
6. Забелин Л. В. Теория социального обеспечения /Л. В. Забелин. – М.: ВЦСПС, 1924. – 203 с.
7. Про мінімальні норми соціального забезпечення: конвенція МОП від 28.06.1952 р., №102. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1024-19>
8. Надрага В. І. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату / В. І. Надрага // Часопис економічних реформ. – 2015. – № 3. (19). – С.75-83.
9. Кірнос, І. О. Систематизація нових соціальних ризиків у контексті переходу до постіндустріального суспільства [Текст] / І. О. Кірнос // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Логістика. – 2011. – № 706. – С. 88-93. Режим доступу:
http://library.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12293/1/012_Sistematizac%D1%96ja%20novih%20s_88_93_706.pdf
10. Taylor-Gooby P. New risks and social change / Peter Taylor-Gooby// New risks, new welfare. The transformation of the Europeanwelfare state. – NY:Oxford university press Inc, 2004. – 248 p.
11. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism [Text] / G. Esping-Andersen. — Oxford : Polity, 1990. — 257 p.
12. Bonoli G. Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach [Text] / G. Bonoli // Journal of Social Policy. — 1997. — № 26. — P. 351–372.
13. Rosanvallon P. The new social question:rethinking the welfare state/ Pierre Rosanvallon; translated by Barbara Harshav. – (New French thought).Princeton: Princeton University Press, 2000. – 139 p.
14. Овсієнко О. В. Ліберальна модель держави добробуту:економічні передумови реалізації в Україні / О. В. Овсієнко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 4. – С. 44-53. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_4_7.

Ногінська Аліна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософії, історії і політології Одеського державного аграрного університету

Чебан Оксана Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, історії і політології Одеського державного аграрного університету

УДК: 378:

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС СТУДЕНТІВ АГРАРІЇВ

Стаття присвячена особливостям впровадження міжпредметних зв'язків в навчально-виховний процес студентів аграріїв вищих навчальних закладів. Зосереджується увага на набутті практичних педагогічних знань і вмінь студентами магістрами в ході проведення семінарських занять та закріпленні навчального матеріалу студентами бакалаврами.

Ключові слова: міжпредметні зв'язки, студенти магістри, студенти бакалаври, семінарські заняття.

ОСОБЕННОСТИ ВНЕДРЕНИЯ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ В УЧЕБНО - ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС СТУДЕНТОВ АГРАРИЕВ

Статья посвящена особенностям внедрения междисциплинарных связей в учебно-воспитательный процесс студентов аграриев высших учебных заведений. Обращается внимание на приобретение практических педагогических знаний и умений студентами магистрами в ходе проведения семинарских занятий и закрепления учебного материала студентами бакалаврами.

Ключевые слова: междисциплинарные связи, студенты магистры, студенты бакалавры, семинарские занятия.

FEATURES IMPLEMENTATION INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS AGRARIANS

The article discloses the specifics of implementation of interdisciplinary correlations into the educational process of the students of agrarian speciality of Academic institutions. The focus is made to acquirement of the practical pedagogical skills and knowledge by Master degree students in the course of the seminars and strengthening of the gained knowledge by Bachelor degree students.

Key words: interdisciplinary correlations, Master degree students, Bachelor degree students, seminars.

Міжпредметні зв'язки при навчанні є конкретним виразом інтеграційних процесів, що відбуваються сьогодні в науці і в житті суспільства. Ці зв'язки відіграють важливу роль у підвищенні практичної та науково-теоретичної підготовки студентів аграріїв, суттєвою особливістю якої є оволодіння студентами узагальненим характером пізнавальної діяльності. В процесі навчання студенти оволодівають значною кількістю навчальних дисциплін, що формують різні знання та вміння, і повинні сприйматися як єдиний взаємопов'язаний процес.

Але не всі студенти аграріїв можуть встановити чіткі взаємозв'язки з різних предметів. Тому для формування системного засвоєння знань, умінь і навичок у майбутнього фахівця доцільною є впровадження міжпредметних зв'язків. Осмислення цих зв'язків дозволяє забезпечити міцність